

AQLI ZAIF BOLALARDA BILISH JARAYONLARINI SHAKLLANTIRISH

Ilyasova Fotima Abduxalilovna

Toshkent viloyati Bo‘stonliq tumani

Imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan

125-sonli maktab internati difektolog-logopedi

Annotatsiya: ushbu maqolada aqli zaif bolalarni nurqiy faoliyati, kamchiliklar va ularda bilish jarayonlarini shakllantirish haqida to‘xtalib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: aqli zaif bola, nutqning rivojlanishi, asab faoliyati, og‘zaki, psixik.

Ma‘lumki, inson tajribasining tarixan shakllangan mazmuni so‘zli shaklda umumlashtirilgan, uni bayon etish va o‘zlashtirish esa ushbu jarayonda nutqning ham ishtirok etishini nazarda tutadi. Nutq bolaga inson madaniyatining barcha yutuqlariga yo‘l ochadi. Umuman, shaxsning va barcha asosiy psixik jarayonlar (qabul qilish, fikrlash va boshqalar)ning shakllanishi ham bolada nutqning rivojlanishi bilan bog‘liqdir. Bolaning psixik jihatdan shakllanishida nutqning alohida o‘rin tutishi uning turli bosqichlarda rivojlanishiga yordam beruvchi shart-sharoitlar va omillarni bilishni juda muhim qilib qo‘yadi. Nutqning rivojlanishi bilan harakatlanuvchi kuchlar haqidagi masala shiddat bilan sakrash tarzida ro‘y berishi tufayli ham, muhim ahamiyat kasb etadi. Bolalarda nutq rivojlanishini rag‘batlantiruvchi yoki unga to‘sqinlik qiluvchi kuchlarni aniqlash ushbu jarayonga aniq maqsadni ko‘zlagan holda pedagogik ta‘sir ko‘rsatishni tashkil etish kalitidir. Afsuski, nutqi buzilgan, ya‘ni aqli zaif bolalar ham oramizda bor. Ularning nutqini o‘stirish, bolalarda bilish jarayonlarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Bunda yurtimizda aqli zaif bolalar uchun maxsus

imkoniyati cheklangan ixtisoslashtirilgan maktab internatlarida faoliyat yuritayotgan difektolog-logopedlarning xizmati katta. Aynan ular aqli zaif bolalarda nutq buzilishining o'ziga xosligi oliy asab faoliyatining o'ziga xosliklari va ularning psixik rivojlanishi bilan shug'ullanishadi. Aqli zaif bolalar nutqning rivojlanishi dastlabki oylardan oq ortda qoladi. Natijada maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalar predmetlar bilan faoliyatga kirishish, fonematik eshituv, artikulyasion apparat harakatchanligi va atrof-olamdagi voqea-hodisalarga qiziqishi yetarli darajada shakllanmaydi, hissiyotlar to'liq namoyon bo'lmaydi, bularning barchasi nutq rivojlanishiga salbiy ta'sirini o'tkazadi. Nutq odamlarning eng muhim muomala vositasi hisoblanadi. Faqat insongina o'z hissiyotlari haqida so'zlash, fikrlarini bayon etish, qiziqarli axborotni yetkazish, she'r o'qish va hokazo kabi imkoniyatlarga ega. Bunday o'zaro ta'sir natijasida aksta'sir va muloqotdan rohatlanish hissi yuzaga kelganda biz hamfikrlik, hamdardlik, o'zaro tushunish hissini boshdan kechiramiz. Nutq tizimining turli komponentlarining shakllanishi va rivojlanishining buzilishi nutqning umumiy rivojlanma-ganligi deb ataladi. Nutq kamchiliklarini bartaraf etishning samarali uslublarini ishlab chiqish, shu jumladan, bolalarni maktabga tayyorlashda zamona-viy logopediyaning eng dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Nutq nuqsonlariga ega aqli zaif bolalarni o'z vaqtida aniqlash, mavjud og'zaki nutq kamchiliklarini to'g'ri tasniflash va unga mos korreksion ta'limni tashkil etish bu bolalarda yozish va o'qish kamchilik-lari paydo bo'lishining oldini olibgina qolmasdan, kelgusida dastur materialini o'zlashtirishda ortda qolishga yo'l qo'ymaydi. Nutqni rivojlantirishning asosiy vazifalari-nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash, til boyligi, faolligini oshirish, nutqning grammatik tomonini rivojlantirish, aloqa nutqini o'qitish barcha maktabgacha yoshdagi muassasalarda hal qilinadi. Bolaning aloqa nutqini shakllantirish tilning grammatik tuzilishi, lug'at tarkibi, tovush tomonini o'zlashtirish bilan chambarchas bog'liqlikda kelib chiqadi. Aqli zaif o'quvchilar nutqida, gap tu-

zishlarida ham qiyinchiliklar kuzatiladi. Tuzgan gaplari sodda bo‘lib, so‘zlarning o‘zaro moslashuvida ko‘plab xatolar uchraydi, murakkab bog‘lanishli gaplar juda kam qo‘llaniladi. Aqli zaif bolalar tovush va so‘zlarni aniq va to‘g‘ri talaffuz eta olmaydilar, rasmga qarab gap tuzishga qiynaladilar, o‘qituvchi yordamidan to‘g‘ri foydalana olmaydilar. Ertak va hikoyalarni tinglash, mazmunini tushunish darajasi ham talabga javob bermaydi. Eshitgan kichik ertak va hikoyani so‘zlab berishga ham ancha qiynaladilar, ular alohida so‘zlarni eslab aytadilar. To‘g‘ri tuzilgan gaplar asosida hikoyani so‘zlab bera olmaydilar. Aqli zaif bolalar tevarak-atrof, tabiat manzarasi haqida qisqacha tarzda so‘zlab berishga ham qiynaladilar. O‘qituvchi topshirig‘i bilan hayotiy mavzular bo‘yicha qisqacha hikoyalar tuzish topshirig‘ini ko‘pchilik bolalar bajara ol-maydilar. Maxsus maktab o‘quvchilarining ko‘pchiligi kattalar va o‘rtoqlari bilan suhbatda faol ishtirok etmaydilar, sa-vollarga qisqacha «ha» yoki «yo‘q» deb javob beradilar, suhbat chog‘ida gaplardan deyarli foydalana olmaydilar. Ular tomonidan alohida so‘zlar, imo-ishora, «anaqa» kabi so‘zlar ko‘p ishlatiladi. Berilgan savollarga to‘g‘ri, to‘liq tuzilgan gap orqali javob berish juda kam uchraydi. Aqli zaif bolalarning tafakkuri, fonetik eshitishi, analiz va sintez qilish malakalari, ko‘rish idroki, fazoviy idroki yaxshi rivojlanmaganligi, nutqdagi sirg‘aluvchi va sonor tovushlarning noto‘g‘ri talaffuz etilishi yoki umuman talaffuz etilmasligi kabi kamchiliklarning keng tarqalganligi bilan birga, nutqning leksik va grammatik tomonlari rivojlanmaganligi ham yaqqol namoyon bo‘ladi. Bog‘langan nutqning rivojlanishida vaziyatli rasmga qarab gap tuzish, birlikdagi otlarni ko‘plikdagi otlarga aylantirish, otlarning kichraytirish-erkalash shaklini hosil qilish, berilgan namunaga qarab gap tuzish qobiliyati ham shakllanmagan bo‘ladi. Aqli zaif bolalarning mustaqil nutqini kuzatish shuni ko‘rsatadiki, ular syujetli rasm asosida hikoya tuzish, ko‘rgan narsalarini gapirib berish, ular uchun o‘qib berilgan matnni so‘zlab berish, o‘z ko‘rgan va boshlaridan kechirganlarini izchillik bilan bayon etib berish kabi

top-shiriqlarni juda katta qiyinchilik bilan bajaradilar. Aqli zaif bolalar og‘zaki nutqidagi barcha nuqsonlar ularni o‘qitish jarayonida qiyinchilik tug‘diradi. Aqli zaif bolalar jumlar tuzish uchun kerakli so‘zlarni tanlashda qiyinchi-liklarga duch keladilar. Ularda so‘zlar ma’nosini tushunish shakldan mazmunga tomon ko‘rinishda vujudga keladi. Bunday bolalarda so‘zlarning mazmunini o‘zlashtirish jarayoni juda uzoq muddatni talab qiladi. Ularning mazmunga mos so‘zlarni tanlashi va o‘z fikrini ifoda qilishi tengdoshlarinikiga qaraganda o‘zgacha kechadi. O‘quvchilar til materiallarini tahlil qilishga, farqlash, taqqoslash, umumlashtirish, asosiylarini ajratishga o‘rganadilar. Suhbat usulidan foydalanish (ayniqsa, maxsus maktabda o‘qitishning boshlang‘ich bosqichlarida) shu ma’noda modifikatsiya-lanadiki, undan foydalanish jarayonida yozma (yozuvli) va nutqsiz (ko‘rgazmali) tayanchlar kiritilishi ko‘proq darajada kerak bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, maxsus maktablarda ta’lim jarayoni aqli zaif o‘quvchi shaxsini har tomonlama shakllantirish, uning orqada qolishiga olib keluvchi ruhiy va jismoniy rivojlanishdagi nuqsonlarni tuzatish, yengillashtirish, korreksiya qilishga yo‘naltirilgan chora-tadbirlarni amalga oshirishga qaratilgan. Turli sabablarga ko‘ra, sinfdagi frontal ishdan orqada qolgan, ulgurmovchi o‘quvchilarga logopedik yordam ko‘rsatish orqali ular dastur talablariga mos ravishda bilim olish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qodirova F.R., Qodirova R.M. Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi. -T.: Istiqlol, 2006-yil.
2. Ismailova R. Idrok jarayoni - yetakchi omil. Boshlang‘ich ta’lim, 1999,3-son.
3. Toshpo‘latovich, Y. O. (2022). INTERPRETATION OF SMART TECHNOLOGY IN TECHNOLOGY LESSONS. *Open Access Repository*, 9(11), 23-31.